

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/33>**Цуркан-Сайфуліна Ю.В.**

Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3125-4655

Барабаш О.О.

Інститут права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2666-9696

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВИХ НОРМ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена дослідженню питання оцінки ефективності правового регулювання через призму заохочувальних правових норм та правової культури. Звернуто увагу на те, що для побудови правової держави замало лише прийняття відповідного законодавства, розвитку певної правової системи, але й, що досить важливо, сформуванню належну правову культуру суспільства, яка складатиметься з правової культури кожного українського громадянина, який у системі права діє відповідально, проявляє правомірну поведінку та відкидає правовий нігілізм у будь-яких його проявах. Водночас, досягненню такого стану, безперечно, сприяє ефективне правове регулювання, вироблення чіткої і зрозумілої системи права, функції якого справляють належний вплив на соціум, поєднуючи у собі і продукуючи такі головні постулати як: справедливість, законність, захист основоположних і невід'ємних прав і свобод людини і громадянина.

Підкреслено, що правова політика держави реалізується за допомогою двох важливих методів, якими є переконання і примус. І, якщо примусові заходи набули доволі широкого застосування, то правові норми заохочувального характеру законодавець використовує доволі стримано. Однак, в силу незмінного руху нашої держави до цивілізованого демократичного світу, постає потреба змінити й підходи до правового регулювання суспільних відносин, а саму ефективність правового регулювання, оцінювати через призму заохочувальних норм права та рівень правової культури особи і суспільства.

Зроблено висновок, динамічність суспільних відносин (поява нових та видозміна тих, що виникли раніше), зумовлюють потребу формування правової системи держави з урахуванням потреб людини і громадянина, які викликані гарантуванням основоположних і невід'ємних прав і свобод. Перехід до цивілізованого демократичного суспільства та правової держави, ефективного правового регулювання має відбуватись, зокрема за допомогою підвищення рівня правової свідомості та культури, формування у громадян стійкого переконання у необхідності правомірної поведінки та відкидання будь-яких проявів правового нігілізму. Важливу роль у процесі підвищення правової культури та формування системи ефективного правового регулювання мають відігравати заохочувальні норми права, які сприяють соціально-правовій активності особи, її розвитку як свідомого і відповідального громадянина, здатного брати участь у розвитку своєї держави.

Ключові слова: право, сутність права, правова система, правова політика, правове регулювання, ефективність правового регулювання, правова культура, правомірна поведінка, правовий нігілізм, заохочувальні норми права, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. Сьогодні яскраво доводить, що для побудови правової держави замало лише прийняття відповідного законодавства, розвитку певної правової системи, але й, що досить важливо, сформуванню належну правову

культуру суспільства, яка складатиметься з правової культури кожного українського громадянина, який у системі права діє відповідально, проявляє правомірну поведінку та відкидає правовий нігілізм у будь-яких його проявах. Водночас, досяг-

ненню такого стану, безперечно, сприяє ефективне правове регулювання, вироблення чіткої і зрозумілої системи права, функції якого справляють належний вплив на соціум, поєднуючи у собі і продукуючи такі головні постулати як: справедливість, законність, захист основоположних і невід'ємних прав і свобод людини і громадянина.

Як відомо правова політика держави реалізується за допомогою двох важливих методів, якими є переконання і примус. І, якщо примусові заходи набули доволі широкого застосування, то правові норми заохочувального характеру законодавець використовує доволі стримано. Однак, в силу незмінного руху нашої держави до цивілізованого демократичного світу, постає потреба змінити й підходи до правового регулювання суспільних відносин, а саму ефективність правового регулювання, оцінювати через призму заохочувальних норм права та рівень правової культури особи і суспільства.

Стан дослідження проблеми. Питання правового регулювання та його ефективності є одним із тих, що становлять значний науковий інтерес серед вчених-юристів. Зміст правового регулювання, механізм правового регулювання, моніторинг і оцінка ефективності правового регулювання та інші аспекти цієї проблематики стали предметом наукового пошуку багатьох вчених, з-поміж яких Т. Г. Андрусак, М. О. Баймуратов, О. О. Барабаш, Ю. Г. Барабаш, Д. М. Белова, Ю. М. Бисаги, С. В. Бобровник, В. В. Головченко, І. М. Жаровська, М. С. Кельман, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Л. Я. Коритко, В. О. Котюк, І. Й. Магновський, О. В. Марцеляк, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, М. В. Савчин, В. М. Селіванов, О. В. Скрипнюк, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко, Л. В. Ярмол та ін. Однак, суспільні відносини є доволі динамічними і видозмінюються, що зумовлює потребу у постійному науковому пошуку у цій царині.

Мета статті полягає у дослідженні оцінки ефективності правового регулювання через призму заохочувальних правових норм та правової культури.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи питання ефективності правового регулювання, цілком логічно погодитись з думкою В. С. Ковальського, який зазначає, що серед багатьох правових явищ, які стали об'єктом наукового аналізу представників науки теорії держави і права, останнім часом привертають увагу такі явища як: «правова система», «принципи права», «механізм право-

вого регулювання», «якість законодавства» тощо. Вони перебувають у центрі уваги досліджень, які так чи інакше пов'язані з проблемою ефективності правового регулювання [1, с. 5].

Водночас, на думку Н. В. Сушицької, правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм дії права на поведінку та діяльність його адресатів. У результаті правової регуляції діяльності учасників формується юридична основа, встановлюються орієнтири для організації діяльності учасників відносин, що регулюються цією нормою, і напрямів досягнень фактичних цілей права [2, с. 41].

Найточніше категорію «ефективність правового регулювання», можна визначити як співвідношення реальних результатів здійснення нормативно-правового акта з цілями, які були поставлені при його прийнятті [2, с. 41].

Правове регулювання передбачає впорядкування, юридичне закріплення та охорону суспільних відносин шляхом застосування правових засобів. Сферою правового регулювання є ті суспільні відносини (економічні, політичні, культурні, національні, релігійні та ін.), які потребують правового впливу. Ці відносини становлять предмет правового регулювання, вони є вольовими відносинами, об'єктивно потребують впливу з боку держави та мають чітко визначений зміст. В економічній сфері – це відносини, пов'язані з формуванням ринкових взаємозв'язків, з розвитком різних форм власності, з виробництвом, розподілом матеріальних благ, з розвитком фермерського господарства. В політичній сфері – це правове закріплення плюралістичних форм та методів здійснення влади, формування демократичних інститутів. У соціальній сфері – це формування соціальної політики, спрямованої на задоволення інтересів конкретної людини в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та інших сферах [3, с. 82].

Досягнення цілей правового регулювання здійснюється за допомогою певних засобів, що є шляхами юридичного впливу на поведінку суб'єктів. Ці засоби є різними за своєю природою та функціональним призначенням. Дія правових норм у процесі досягнення цілей може мати різний характер, а саме: 1) інформаційний, ідеологічний, загально-виховний; 2) реалізація норм права через дотримання, виконання і використання – безпосередня реалізація права; 3) державно-владна діяльність компетентних органів по забезпеченню впровадження правових норм – так звана правозастосовна реалізація [3, с. 83].

Водночас, необхідно пам'ятати, що «в умовах звуження в суспільстві сфери правового регулювання виникає загроза свавілля, хаосу, непередбачуваності в тих областях людських відносин, які можна і потрібно впорядковувати за допомогою права. А у випадках невинуватого розширення сфери правового регулювання, особливо за рахунок централізованої державно-владної дії, створюються умови для зміцнення тоталітарних режимів, зарегульованості поведінки людей, що призводить до соціальної пасивності, безініціативності членів суспільства» [4, с. 33].

На думку І. В. Ковбас, ефективність розглядається в асоціативному ряду поряд із обґрунтованістю, оптимальністю доцільністю, результативністю, досягненням цілей. І це є цілком виправданим з огляду на етимологічне значення самого розуміння ефективності [5, с. 126].

У контексті вказаного вище варто звернути увагу на думки О.О. Кульчій, яка вважає, що головним критерієм ефективності є здатність системи права та її елементів (зокрема й інститутів) виконувати покладені на них функції. Додаткові ознаки можуть бути спрямовані на визначення того, як вказані функції мають виконуватися.

Однак значно більше практичне значення, на думку дослідника, має визначення не ознак, а чинників, що безпосередньо впливають на ефективність правового регулювання суспільних відносин [6].

На думку, О. Юхимюк, правове регулювання в першу чергу покликане впорядкувати суспільні відносини, закріпити в правовому полі та захистити їх за допомогою певного інструментарію – правових засобів. На ефективність та результативність правового регулювання впливають багато чинників, в тому числі виважене та належне використання відповідних правових засобів [7, с. 19].

Ефективність правового регулювання є одним із показників життєздатності суспільства, мірилом його можливостей впливати за допомогою юридичних норм на розвиток суспільних відносин. Внаслідок того, що право впливає на поведінку людей, між юридичною нормою і її соціальними наслідками завжди «перебувають» акти людської діяльності, які безпосередньо і зумовлюють суспільно значущі наслідки; за таких умов ефективність правової норми є ефективністю спричинених нею вчинків. Крім того, юридична норма стимулює поведінку людей не лише безпосередньо, але й через систему соціальних, особистісних, соціально-психологічних факторів [7, с. 19].

Завдяки механізму правового регулювання, сукупності способів (дозволяння, зобов'язання,

заборона), методів (диспозитивний, імперативний, рекомендаційний, заохочувальний) і засобів дотримання вимог правового регулювання встановлюється певний обсяг прав осіб, нормами права закріплюються зобов'язання й заборони для забезпечення рівності й справедливості членів соціуму. Однак межі, встановлені державою й правом, сьогодні не відповідають вимогам населення, яке вже має високий рівень правосвідомості й бажає домогтися розширення прав відповідно до сучасних умов життя.

У багатьох країнах з високим рівнем розвитку влада йде на поступки населенню й відповідно до реалій змінює законодавчо закріплені норми права, що регулюють суспільні відносини. Так, наприклад, у деяких країнах офіційно дозволені одностатеві шлюби (близько 30 країн) або ж частково дозволено використання певних наркотичних засобів як медичного засобу (у 8 країнах). Звісно, розширення певних прав відбувається з огляду на менталітет країни та її моральні установки. Існує безліч рухів за зміни в обсязі певних прав і свобод людей у бік їх розширення, в основному для забезпечення вищого рівня життя населення й зменшення кількості обов'язків, або їх пристосування до сучасних умов. Невідповідність бажаного життя й реального призводить до апатії й недовіри до права й політики, що проявляється в неправомірній поведінці. Неправомірна поведінка може бути небезпечною для окремих осіб або суспільства загалом [8, с. 263].

Аналізуючи проблеми та перспективи ефективності правового регулювання соціальних стандартів та гарантій, І. О. Наливайко, зазначає, що оцінка ефективності правового регулювання соціальних стандартів та гарантій здійснюється за допомогою ряду критеріїв-принципів. Зокрема, на думку дослідника, такими критеріями-принципами є:

«– верховенство права: чи жодна людина не є вище права, що нікого не може бути покарано державою, окрім як за порушення приписів права, і що нікого не може бути притягнуто до відповідальності за правопорушення інакше, ніж порядком, що його встановлено приписами права;

– законність: чи відповідають правові норми, які регулюють соціальні стандарти та гарантії, принципам та нормам Конституції та міжнародного права;

– справедливість: чи забезпечують соціальні стандарти та гарантії рівні можливості для всіх громадян;

– достатність: чи відповідають соціальні стандарти та гарантії потребам громадян;

– ефективність: чи дозволяє правове регулювання досягти бажаних результатів в соціальній сфері;

– стабільність: чи забезпечує правове регулювання стабільність соціальних стандартів та гарантій у часі» [9, с. 496-497].

Отож, як зауважує, Л. В. Вакарюк, «однією з основних проблем протягом багатьох років є проблема ефективності правового регулювання суспільних відносин загалом ..., побудова високоефективного механізму його правового впливу, яка є свого роду проблемою створення «філософського каменю» в праві та постає на порядок денний перед законодавчими органами не вперше. Закономірний розвиток суспільства диктує свої настанови і потребує від права, окрім його ефективного функціонування, гнучкості і сприйнятливості до тих змін, які відбуваються в рамках соціальних зв'язків. Тому всі правові засоби, які використовує право у своєму функціонуванні повинні бути налаштовані та організовані таким чином, щоб будь-які відхилення від стандартної ситуації у рамках правового поля могли віднайти відповідну правову оцінку без прийняття нових нормативних правових актів та відповідних змін та доповнень у чинні акти» [10, с. 10].

Натомість, вчена висновок, що «... жодний закон чи нормативний акт не буде ефективним, якщо в їх основі не буде закладений сприятливий «правовий клімат» ...» [10, с. 13].

Досліджуючи правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності, О. М. Мельник, констатує необхідність правового регулювання для розвитку суспільства, оскільки саме ефективне правове регулювання забезпечує захист прав особистості, стабільність, порядок і організованість суспільства, реалізацію перспектив соціального та економічного розвитку [11, с. 2].

При цьому вчена акцентує на тому, що юридична наука визначає необхідність «нетрадиційних» підходів до аналізу способів правового регулювання. Серед сильнодіючих правових інструментів можна назвати – покарання і заохочення, які здавна застосовує влада. Але покарання не є всесильним і придатним способом досягнення поставленої мети. Тому в умовах, коли українська правова система зазнає суттєвих змін, все більшої актуальності набуває проблема заохочення як методу правового регулювання. Варто наголосити, що без спеціального вивчення і вдосконалення цього до останнього часу малодослідженого юридичного засобу неможливо підвищити ефективність правового впливу на суспільні відносини. Наша юридична дійсність вимагає

розроблення проблем заохочення як особливого способу впорядкування суспільних відносин, який покликаний створювати режим сприяння розвитку ініціативної діяльності суб'єктів (трудової, підприємницької), їх заінтересованості у здійснюваних реформах.

Водночас, науковець підкреслює, що незважаючи на те, що в українському законодавстві досить часто використовується поняття «заохочення», в жодному нормативно-правовому акті не має визначення названої категорії. Саме відсутність формулювання дефініції заохочення, а також існуючий на даний момент широкий спектр наукових думок про сутність цього правового засобу дали змогу зробити висновок про те, що правове заохочення – це форма і міра юридичного схвалення добровільної поведінки, внаслідок чого суб'єкт отримує винагороду, для нього настають сприятливі наслідки. Соціальна природа правового заохочення полягає в тому, що воно спрямоване на підвищення у суб'єкта інтересу до вчинення позитивних вчинків і отримання матеріального і морального схвалення з боку суспільства [11, с. 10].

З огляду на вказане вище, цілком аргументованою видається теза В. В. Завальнюка, який вважає, що історична ретроспектива вимагає нового осмислення проблем взаємодії правової системи та особистості, пошуку нових підходів до поняття ефективності права. Проблема ефективності права повинна розглядатися не з точки зору інтересів і політики держави, а з позицій верховенства права як соціального регулятора, з позицій особистісного сприйняття права. Ефективність правових норм не повинна суперечити пануванню права, справедливості та свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних правових принципів – особистісного зростання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю [12, с. 41].

Висновки. Отож, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що питання ефективності правового регулювання в нашій державі сьогодні набуває нового підходу до його розуміння. Динамічність суспільних відносин (поява нових та видозміна тих, що виникли раніше), зумовлюють потребу формування правової системи держави з урахуванням потреб людини і громадянина, які викликані гарантуванням основоположних і невід'ємних прав і свобод. Перехід до цивілізованого демократичного суспільства та правової держави, ефективного правового регулювання має відбуватись, зокрема за допомогою підвищення рівня правової свідомості та культури, форму-

вання у громадян стійкого переконання у необхідності правомірної поведінки та відкидання будь-яких проявів правового нігілізму.

Важливу роль у процесі підвищення правового культури та формування системи ефективного

правового регулювання мають відігравати заохочувальні норми права, які сприяють соціально-правовій активності особи, її розвитку як свідомого і відповідального громадянина, здатного брати участь у розвитку своєї держави.

Список літератури:

1. Ковальський В.С. Охоронна функція права: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
2. Сушицька Н.В. Правове регулювання: проблеми ефективності. *Держава і право*. 2012. Вип. 57. С. 41–47.
3. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки*. 2004. Том 26. *Юридичні науки*. С. 82–84.
4. Кравчук С. Й. Теоретико-правові аспекти регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 69. С. 31–36.
5. Ковбас І. В. Ефективність адміністративно-правового регулювання нагородної справи в Україні: поняття, особливості, принципи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31(70). № 3. С. 125–132.
6. Кульчій О.О. Основні напрями підвищення ефективності правового регулювання договірних відносин обов'язкового страхування відповідальності автовласників. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/300238316.pdf>
7. Юхимюк О. Вплив правових застережень на ефективність правового регулювання. *Актуальні питання реформування правової системи: збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луцьк, 1–2 червня 2018 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 19–20.
8. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 262–267.
9. Наливайко І. О. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7(37). С. 494–509.
10. Вакарюк Л. В. До питання ефективності правового регулювання трудових відносин і оптимізації трудо-правового режиму. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 9–14.
11. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. К., 2004. 19 с.
12. Завальнюк В. В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *Lex Portus*. 2017. № 1(3). С. 39–49.

Tsurkan-Saifulina Yu.V., Barabash O.O. ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF LEGAL REGULATION THROUGH THE PRISM OF ENCOURAGING LEGAL NORMS AND LEGAL CULTURE

The article is devoted to the study of the issue of evaluating the effectiveness of legal regulation through the prism of encouraging legal norms and legal culture. Attention was drawn to the fact that in order to build a legal state, it is not enough only to adopt appropriate legislation, to develop a certain legal system, but also, which is quite important, to form an appropriate legal culture of society, which will consist of the legal culture of every Ukrainian citizen who acts responsibly in the legal system, demonstrates lawful behavior and rejects legal nihilism in any of its manifestations. At the same time, the achievement of such a state is undoubtedly facilitated by effective legal regulation, the development of a clear and understandable legal system, the functions of which have a proper impact on society, combining and producing such main postulates as: justice, legality, protection of fundamental and inalienable rights and human and citizen freedoms.

It is emphasized that the legal policy of the state is implemented with the help of two important methods, which are persuasion and coercion. And, if coercive measures have become quite widely used, then the lawmaker uses legal norms of an encouraging nature quite sparingly. However, due to the constant movement of our country towards a civilized democratic world, there is a need to change the approaches to the legal regulation of social relations, and to evaluate the effectiveness of legal regulation itself through the prism of encouraging legal norms and the level of legal culture of an individual and society.

It was concluded that the dynamism of social relations (the emergence of new ones and the modification of those that arose earlier) necessitate the formation of the legal system of the state, taking into account the needs of man and citizen, which are caused by the guarantee of fundamental and inalienable rights and freedoms. The transition to a civilized democratic society and the rule of law, effective legal regulation should take place, in particular, by raising the level of legal awareness and culture, forming a firm belief among citizens in the need for lawful behavior and rejecting any manifestations of legal nihilism. An important role in the process of improving legal culture and forming a system of effective legal regulation should be played by encouraging legal norms that contribute to the socio-legal activity of a person, his development as a conscious and responsible citizen capable of participating in the development of his state.

Key words: law, essence of law, legal system, legal policy, legal regulation, effectiveness of legal regulation, legal culture, lawful behavior, legal nihilism, encouraging norms of law, normative legal act.